

Kurdekî Hezarfen Mela Mehmûdê Bazîdî

Murad Celalî

D

estpêk

Xebatên li ser dîroka wêjeya Kurdî kêma in û yên heyî jî hê virnî ne. Ya rastî jî ber gelek egerên jî hevdu cihê -her wiha bi hevdu ve girêdayî- çavkaniyên sereke yên edebiyata Kurdî baş derneketine ber ronahiyê.¹ Ji ber vê yekê divê berhemên Kurdî yên nivîskî û qedîm yên heyî û li ber destan, wekî zêrê zerîn bîn dîtin û wisa li wan were xwedîderketin. Lewma emê di vê nivîsê de qala Mela Mehmûdê Bazîdî yê ku jî bo berhevkirin, nivîsandin û wergerandina çavkaniyên ziman, etnografya, civaknasî û folklorê Kurdî kedeke mezin daye û hezarfenekî Kurdan e, bikin.

Jiyana Bazîdî

Derheqê jiyana Mela Mehmûdê Bazîdî de mixabin çavkaniyên zêde tunene. Yên heyî jî yan agahiyên ku Jaba di destpêka xebatên bi hevkarîya Mela Mehmûd kirine nivîsîne û yan jî ji nameyên wî yên ji rojhilatnasên mîna Lerch û Justi re şandine pêk tên.² Ji ber vê yekê di derheqê hûrgiliyên jiyana Mela Mehmûd de çavkanî tunene. Li gor agahiyên berdest -ew jî nameya A. Jaba ye ku di 10/22

îlona 1857an³ de ji P. Lerch re şandiye û tê de dibêje Mela Mehmûd Kurd e, 60 salî ye, lê hê li ser xwe ye. Vêca dema ku ev name di sala 1857an de hatiye nivîsîn ew jî nîşan dide ku di sala 1797⁴ de li Bazîdê -Bazîd wê demê di pergala rêveberîya Osmanî de navenda sancaxê bû- ji dayik bûye.⁵ Lê li gor pênc belgeyên ku Mehmet Gültekin ji arşîva Osmanî derxist -ji wan du heb nameyên Bazîdî bi xwe ne- Mela Mehmûd jî bo meaşekî bidîne wî serî li hikûmetê dixê. Li gor nameyan Bazîdî di dawîya temenê xwe de, gava emrê wî jî 70 salî mezintir e, ji ber desttengiyê tevî kurê xwe yê 12 salî diçe paytextê dewleta Osmanî Stenbolê û daxwaznameyan dide rayedaran da ku meaşekî bidîne. Lê tarîxên van nameyan di nav sala 1860î de ne û Mela Mehmûd di herdu nameyên xwe de jî dibêje emrê min jî 70yî derbas bûye. Vêca heke wisa be divê Mela Mehmûd jî beriya 1790î hatibe dinyayê. Lê mixabin em nikarin tesbît bikin ka kîjan salê bûye û tenê mirov dikare texmînî wextekî nîşan bide. Jixwe mijara sala bûyîna piraniya Kurdan li gor hesabên demsalê û heyamê

- 1 Lê gava em vê dibêjin ev tenê ji bo Bakurê Kurdistanê ye. Lewra li Başûr êdî sazî û dezgeh dibine muesseseyên bi bîngeh û zexm. Lewma di ciyê xwe de diedilin û bi periyod weşanên xwe dikin.
- 2 Alakom, "Bir İzmir Levantenî Auguste Jaba", r. 53, 49, 55; Mehmet Gültekin, "Di arşivên Rojava û Osmanî de derheqê Mela Mehmûdê Bazîdî de agahiyên nû", *Nûbihar*; j. 129, Stenbol, 2014, r. 5, 8; Mehmet Gültekin, "Di arşîva Osmanî de Mela Mehmûd Bazîdî", *Nûbihar*; j. 130, Stenbol, 2015, r. 9, 12.

- 3 Mela Mehmûdê Bayezîdî, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, ç. 2., Lêkolîn: Jan Dost, Nûbihar, Stenbol, 2012, r. 255.
- 4 Pîrbal di berhema xwe ya bi navê *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd* de sala jidayikbûna Mela Mehmûd wekî 1799 û sala wefata wî jî wekî 1860 dinivîse, lê ji bo vê jî tu delilî nîşan nade. Bnr. Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, Weşanên Aras, Arbil, 2000.
- 5 A. D. Jaba, *Racueil de notices et récits kourdes*, St. Petersburg, 1860, r. 8, 9.

tên zanîn û bi teqezî diyar nînin, li vir jî ew rewş derdikeve holê.⁶

Mîna bûyîna Mela Mehmûd derheqê wefata wî de jî agahiyên vebir tunene û salên 1858⁷, 1860⁸, 1863⁹ û 1967¹⁰ wekî dîroka wefata wî tînin diyarkirin. Bo mînak Pîrbal dema qala pirtûka Mela Mehmûd ya rêzimanê *Risaleyi Tuhfe en-Nehlan fi ez-Zimani Kurdan* dike, dibêje ev berhem di sala 1866an de nivîsiye.¹¹ Vêca heya wê hingê Bazîdî sax bûye, lêbelê ji hêla din ve ev agahiya ji bo Pîrbal dibe sedema nakokiyê. Lewra li gor wî Bazîdî di navbera salên 1799-1860an de jiyaye û navê pirtûka xwe jî wisa daniye.¹² Ango naverok û navê pirtûka wî li hevdu nakin û nakokiyê mezîn derdikeve holê.¹³ Wekî encam em dibînin ku li gor qenaeta berbelav, Mela Mehmûdê Bazîdî di sala 1797an¹⁴ de bûye û di sala 1867an de 70 û çend salî wefat kiriye. Li gor agahiyên berdest em jî vê qebûl dikin.

6 Mehmet Gültekin, "Di arşîva Osmanî de Mela Mehmûd Bazîdî", *Nûbihar*, j. 130, Stenbol, 2015, r. 9, 12.

7 Firat Cewerî, *Antolojiya Çîrokên Kurdî*, ç. 1., Nûdem, c. 1, Stenbol, 2003, r. 41.

8 Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, Weşanên Aras, Arbil, 2000; Evin Bilge, *Ji Hêla Naverokê ve Dahûrîna Çîrokên Mela Mehmûdê Bazîdî*, Teza Lîsansa Bilind a Çapnebûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Mêrdîn, 2013.

9 Feqî Huseyn Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurd*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, 2002, r. 443.

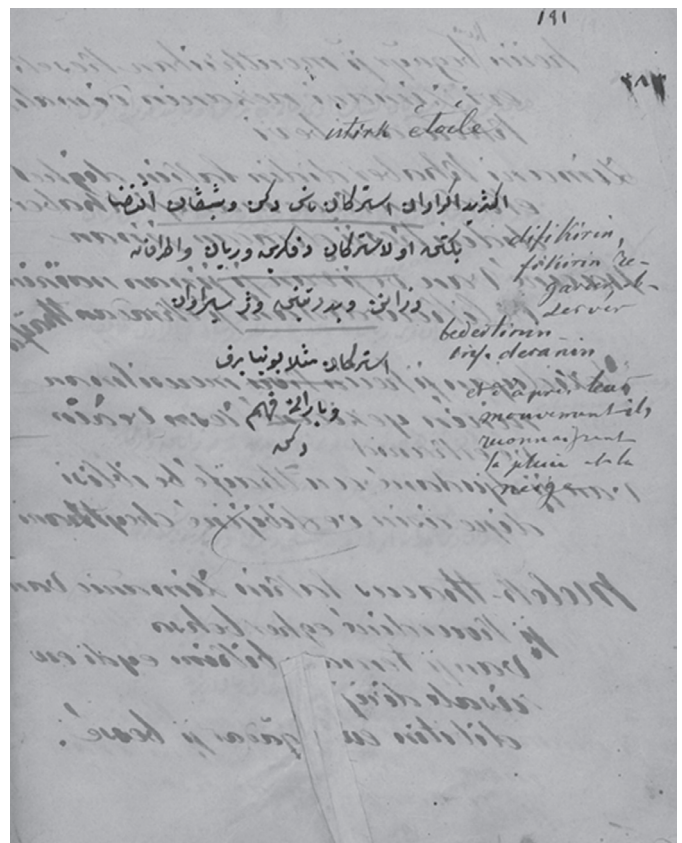
10 Mela Mehmûdê Bazîdî, *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye*, amd. Ziya Avcî, Lîs, Diyarbekir, 2010; Mela Mehmûdê Bayezîdî, *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye*, Lêkolîn: Jan Dost, Nûbihar, Stenbol, 2010.

11 Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, r. 6. Şaşiyeke bi vî rengî di xebata Evin Bilgeyê de jî heye. Ew jî dema jiyana Bazîdî (1799-1860) nişan dide, lê çaxê qala tarîxa destxetekê dike, dibêje Bazîdî ev di sala 1867an de nivîsiye. Bnr. Bilge, *Ji Hêla Naverokê ve Dahûrîna Çîrokên Mela Mehmûdê Bazîdî*, Mêrdîn, 2013, r. 24.

12 H. b, r. 1.

13 Di derheq navê pirtûka Pîrbal de tiştekî balkêş jî ew e ku Ziya Avcî jî di xebatên xwe de navê pirtûka Pîrbal bi vî awayî "*Mele Mehmûdê Bayezîdî 1799-1867*" şaş neqil dike, bnr. Bazîdî, *Camî'ya Risaleyan û Hikayetan*, r. 42; Bazîdî, *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye*, r. 42; dîsa jî bo heman şaşiye bnr. Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, ç. 2., Nûbihar, Stenbol, 2014, r. 340, 341.

14 Baba Merdoxê Rûhanî, *Tarîxê Meşahirê Kurd*, c. 2, Tehran, 1986, r. 1.

Rûpela ewil ya destxeta Mela Mehmûdê Bazîdî

Bazîdî an Bayezîdî

Mijareke ku mirov dide fikirandin jî nîsbeta Mela Mehmûd e. Lewra di hin berheman de wekî Bazîdî û di hinekan de jî wekî Bayezîdî, Beyazîdî, Bayazidli û bilêvkinên wê yên din tînin dîtin. Gelo ji van herduyan kîjan rast e. Di xebata Rudenkoyê, Qanatê Kurdo, Jan Dost, Şukriye Resûl, Ferhad Pîrbal û Reşîd Findî de wekî Bayezîdî hatiye bikaranîn, di ya Delîlo Îzoli de Beyazîdî û di ya Seîd Dêreşî û Ziya Avcî de wekî Bazîdî hatiye nivîsîn. Gelo ji van kîjan rast e û ji bo biryardayînê pîvana me wê çi be?

Ji bo diyarkirina vê meseleyê çend rê hene:

1-Mirov dê navê fermî yê di belge û çavkaniyan de qebûl bike. Ji bo vê heke em Şerefnameya Şerefxanê Bedlîsî jêder qebûl bikin, divê "Bayezîd" be. Lewra di wesîqeyên Osmanî û Îranî de jî wisa ye.¹⁵

2-Di pirtûk û berhemen wî bi xwe de çi peyv çawa hatibe bikaranîn, mirov dê wê qebûl bike. Wê

15 Şerefxan Bedlîsî, *Şerefname*, wer. M. S. Cuma, Spîrêz, Duhok, 2006 r. 141; Şerefxan Bitlîsî, *Şerefname*, wer. Abdullah Yegin, Nûbihar, İstanbul, 2013, r. 138.

hingê gava mirov li pirtûka wî *‘Adat û Rusûmatname’ê Tewayifê Ekradiye* dinihêre derdikeve holê ku Mela Mehmûd ev peyv wekî “Bazîd” bi kar anîye.¹⁶

3-Ya sisiyan jî dibe ku mirov navê gelê herêmê wekî rastî qebûl bike. Wê çaxê jî wekî Mela Mehmûd xelkê Bazîdê/Bayîzdê ye, bi xwe forma Bazîdê bi kar tîne û îro gelê bajêr dîsa heman şeweyî dixebitîne.¹⁷

Di encamê de bi baweriya me divê forma Mela Mehmûd di pirtûka xwe de bi kar aniye rast were qebûl kirin û navê wî wekî Mela Mehmûdê Bazîdî bê nivîsandin. Ji bilî vê gelek nasnavên Mela Mehmûd yên din jî hene û evna jî wan in: Mehmûd Efendî, Feqîr Mehmûd Efendî, Xoce Mehmûd, Hecî Mehmûd, Hacı Mehmûd û hwd.¹⁸

Perwerdeya Bazîdî

Mela Mehmûd li navenda Bazîdê mezîn dibe û rihate, ne êlat e; angû ne koçer e û dema berefehmi xwe dibe dest bi perwerdeya xwe dike. Li gor edetên dema xwe li medreseyên Kurdistanê bi Qur’anê dest bi xwendina xwe dike û peyre diçe Tebrîzê, di nav gencîneya edebiyata serdest ya Farisî û Erebi de xwendina xwe diqedîne. Li gel vê, li welatê xwe, jî ber ku zimanê dewleta Osmanî ye, fêrî Tirkî jî dibe. Angû Mela Mehmûd jî bilî zimanê xwe Kurdiya Kurmancî; Erebi, Farisî û Tirkî dizanibû.

Mela Mehmûd wekî jî navê wî jî tê fehm kirin, di perwerdeya xwe de derketiye asta herî bilind û loma wekî “mela” hatiye nasîn, lê ew ne tenê melayê şerîetê ye; angû ew melayên heya astekê li medreseyê dixwînin, lê di warê Erebi de nabine pîspor da ku bikaribin li medreseyê seydatiyê bikin. Berevajî wan Mela Mehmûd hemû pirtûkên rêzê yên medreseyê kuta kirine ku jî dersên Qur’an, Serf, Nehw, Şerî’et, Hedîs, Belaxet, Mentiq, Kelam, Cebir û hwd. pêk tînin.¹⁹ Piştî ku perwerdeya xwe qedandiye li welatê xwe Bazîdê heya sala 1854an li ser rêça Ehmedê Xanî, li medreseya xwe dersdayîna xwe domandiye.

Li gelek bajar û herêmên wekî Tebrîz, Hekarî, Botan, Mûş, Wan, Erzirom, Amediye û Stenbolê xwendiyê, geriyaye, hatiye hepiskirin, sirgûnkirin an jî ji bo kar û barê xwe lê maye. Ji hêla din ve wekî em ji nasnavê wî derdixin Mela Mehmûd çûye hec jî. Lewra jê re Hecî Mehmûd jî hatiye gotin.²⁰ Jixwe jî bo bikaribe bibe hecî divê here Mekke û Medîneyê û her wiha wê heyama ku Mela Mehmûd li heyatê bûye, mirov bi heywanan an jî peyatî diçûn hecê. Ji bo wê jî li ser rîya xwe gelek bajar û herêmên erdnîgariya Îslamê diditin. Ji wan Şam û Quds, herêm û bajarên herî girîng in. Ji vê jî derdikeve holê Mela Mehmûd him bi xwendina xwe û him jî bi ger û seyahetên xwe xwedî ilmekî kûr bûye.

Cihê Bazîdî yê di civakê de

Mela Mehmûd di vê heyamê de li Bazîdê seydayekî naskirî û pêşdehatî ye. Lewra hem di nav gel de tê naskirin û hem jî li cem rayedarên dewletê kesekî girîng e. Li gor ku rojhilatnasê Polonî Felician Martin von Zarembo (1794-1874) qala gera xwe ya Bazîdê ya sala 1830an dike, Rûsên ku wê demê bajar zeft kirine xwarinekê didin alim û pêşdehatiyên herêmê yên jî Kurd, Ermenî û Tirkî pêk tînin. Di nav wan kesên vexwendî de Mela Mehmûd jî heye û hem jî wekî alimekî deryabîr tê zanîn. Loma ew bi xwe jî paşê çend caran Mela Mehmûd re dikeve tîkiliyê û dema qala wî dike, dibêje melayê Kurd, alimê mezin, seydayê esilzade Hecî Mehmûd. Her wiha dema diçe dîtina serokê eşîra Zilan Silêman Axa, nameya Mela Mehmûd bi xwe re dibe. Zarembo misyonerekî Protestan e û du salan li Bazîd, Qers û Erziromê digere û jî bo dîne xwe teblîx bike, bi gel û giregirên wan re dikeve nav tîkiliyê. Heta carekê diçe dîtina Mela Mehmûd piştî suhbetê dirêj seba Qur’ana Pîroz baş nas bike, jê dixwaze ku jî bo wî 42 sûretên wê wergerîne Tirkî.²¹ Ev agahiyana jî cihê Mela Mehmûd yê di nav civakê de nîşanî me dide. Lê dema ku rêveberiya Bazîdê jî destê Kurdan derdikeve, Behlûl Paşa tîk diçe, Mela Mehmûd Bazîdê diterikîne. Lewra di şerê Qirimê yê di nav-

16 Mela Mehmûd Bayezîdî, *Puavy i Obyaj Kurdov*, wer. M. B. Rudenko, Moskova, 1963, r. 100, 148, 153, (beşa bi tîpên Erebi).

17 Murad Celalî, “Adat û Rusûmatnameê Ekradiye û Çend Gotin”, r. 53.

18 Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çiroknûs û Pexşannûsî Kurd*, r. 3.

19 Zeynelabidin Zinar, *Xwendina Medreseyê*, Pêncinar, Stockholm, 1993, r. 63, 100; Şakir Epözdemir, *Medreseyên Kurdistanê*, Nûbihar, Stenbol, 2015, r. 33, 35.

20 Felician Martin von Zarembo, *Reise des Missionars Zarembo in die Russisch-türkische Provinzen am Euphrat, vom April bis Juli 1830*; *Magazin für die neueste Geschichte der evangelischen Mission – und Bibel*, r. 432, 460, vgz. Mehmet Gültekin, “Derheqê Mela Mehmûd de agahiyên nû”, r. 5, 8.

21 H. g, r. 8.

bera Osmanî û Rûsan (1853-1856) de birayê wî tê kuştin û ji pey wê re karê bazirganiyê yê lawê wî ji nameşe -birayê wî di karûbarê ticarete de alîkariya kurê Mela Mehmûd dikir²² û ji ber vê aboriya malbata wî xerab dibe²³, Mela Mehmûd wê hingê diçe Erziromê û li wir wergêrî û seydatiyê dike.

Li gor ku Yêvgênîya Vasilyêva dibêje, Mela Mehmûd tenê bi muderrisiyê nemaye, tîkiliya wî bi serhildanên Kurdên Botan û Hekariyê re hebûye, lewma dewleta Osmanî wî digre diavêje zindana Wanê, lê piştî 15 rojan berdide.²⁴ Lê li gor rojnameya Kurdistanê, Siltan Ebdulmecîd Mela Mehmûd sirgunî Wanê kiriye:

“Sultan Mecîd, Mele Mehmûdê Beyazîdî ji Stenbolê hinart Cezîrê nik Bedir-xan Bek, da ku pê re li ser rawestandina serhildanê bipeyve û wî bîne Stenbolê. Mele efendî û Bedir-xan Bek ji mêj ve bi hev re nas bûn. Dema ew gihişt Cezîrê, ji Fermandarê Leşkerên Osmanî Osman Paşa re got: ‘Ez diçim ba Bedir-xan Bek Hunkar (wiha di teksta Rûsî de, hatiye) ez hinartime, da ku ew agirê serhildanê li Kurdistanê vemirîne. Tu êrîşê nebi ser Cezîrê, heya ez bersivê ji Bedir-xan Bek ji te re neyînim.’ Vêga wî fermana Sadir-Alazem Reşîd Paşa, şanî Osman Paşa kir. Li ser vî tiştî, di kitêba fermanên saltanatê de heye. Osman Paşa dixwest bi Bedir-xan têkeve cengê û serkewtinek mezin bi êrîşa xwe li ser Cezîrê li pey xwe xîne. Destpêkê wî nehişt Mele efendî here nik Bedir-xan Bek, ew giro kir. Lê belê dûre ew berda. Beyî ku bersivê ji Bedir-xan Bek bigire, Osman Paşa êrîş bir ser Cezîrê. Û katê leşkerên wî pergî berxwedanek bi ser û ber, ji rex kurdên serhildayî hat wî biryar da ku Mele efendî nehênî amadekirina êrîşê ji wan re xwiya kiriye. Mele efendî bersiv ji Bedir-xan Bek anî û ji ber êrîşa li ser Cezîrê, nerazîbûna xwe ji Osman Paşa re diyar kir. Êdî Osman Paşa ew girt û di bin qeyd û merbetê de ew şand Stenbolê. Di nama ku ji hunkar re şandibû, Osman Paşa nivîsandibû: ‘Ev merov hevalbendê Bedirxan Bek e û xayinê dewletê ye.’ Xunkar, Mele efendî sergunê Wanê kir.”²⁵

Wekî ji vê neqlê ji tê fehmkirin Mela Mehmûd kesekî binavûdeng e, hem li Kurdistanê di nav gel û mîrên Kurdan de tê nasîn û hem jî dewleta Osmanî wî nas dike. Dema dewleta Osmanî Xan Mehmûdê birayê Bedirxan gazî dikin tînin Erziromê, Mela Mehmûd wergêrî û şewirmendiya wî dike, lewra wî ji bilî Kurdî zimanekî din nizanibû. Ji hêla din ve Mela Mehmûd çend caran di navbera dewleta Osmanî û Bedirxan Begê ku di sala 1848an de li Botanê serî hildabû û her wiha Nûrullah Begê mezinê Kurdên Hekariyê de navçîtî kiribû, ji bo sulhê hewl dabû, lê dewletê ew bi hevkarîya îsyane tewambar kiribû, avêtibû hepsê û sirgûn kiribû.²⁶ Ji ber van egeran Mela Mehmûd êdî xwe ji wan dûr girt. Lewra ji ber van karûbarên xwe yê qenc hatibû tewambarkirin. Ewî jî tîkiliya xwe ji wan birribû û bi ilim re mijûl bûbû.

Gava mirov bala xwe dide jiyan û berhemên wî, tê fehmkirin Mela Mehmûd merivekî xwendî û dinyadîtî bû. Ji bilî zimanê Kurdî, Erebi, Farisî û Tirkî jî baş dizanibû û bi vî awayî bi hêsanî tevdiageriya. Her wiha di jiyana xwe ya rojane de merivekî çalak bûye, bi karê bazirganiyê re jî mijûl bûye. Lewma li gelek deveran geriyaye, civaka xwe gelekî baş nas kiriye, çavkaniyên edet, folklor û baweriyên Kurdan qenc zanibûye. Em vê yekê di “*Adat û Rusûmatname’ê Tewayifê Ekradiye*” de bi awayekî eşkere dibînin. Çawa ku me li jor jî qala wê kir, Mela Mehmûd merivekî çalak bû, loma li cem dewleta Osmanî jî merivekî serpêsekinî bû. Di serhildana Mîr Bedirxan de ji hêla dewleta Osmanî ve ji bo navbeynkariyê bike hatibû wezîfedarkirin. Wekî din meriv gava “*Adat û Rusûmatname’ê Tewayifê Ekradiye*”yê dixwîne pê derdixe ku navbera wî û Siltan Ebdulmecîd xweş e. Lewra jê re dua dike û dibêje edaleta wî berdewam bike:

“Lakin di eyyamê xilafeta Siltan ‘Ebdulmecîd Xan dame’ edluhû wekû îcada ‘Esakirî Nizamiye bûyî êdî roj bi rojê Ekra d berteref bûyn û zîlm û te’ daya wan zayil bûyî.”²⁷

Ji vê jî tê xuyanê Mela Mehmûd kesekî çavgiirtî nîne. Ji ber zulma axayên Ekra d bîzar e, rexneyan li wan dike û ji ber ku Siltan Ebdulmecîd (1823-

22 Ji nameya A. Jaba ya ji P. Lerch re ya di 10/22 îlona 1857an de şandiye, bnr. Bayezîdî, *Adat û Rusûmatname’ê Ekradiye*, r. 255.

23 Mela Mehmûdê Bazîdî, *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye*, amd. Ziya Avcî, Lîs, Diyarbekir, 2010, r. 11.

24 Bayezîdî, *Adat û Rusûmatname’ê Ekradiye*, r. 201, 202.

25 *Rojnameya Kurdistan*, 1898, j. 13, r. 3-4, vgz. K. K. Kurdo û J. S. Musaeliyan, *Xebat û Jiyana Mela Mehmûdê*

Bayezîdî, wer. Bavê Nazê, *Kurdistan Press*, j. 54, 26 Çile, 1989, r. 9.

26 Celîlê Celîl, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler*, ji Rûsî wer. Mehmet Demir, Weşanên Özgê, Enqere, 1992, r. 145, 146.

27 Bayezîdî, *Puavy i Obyaj Kurdov*, r. 102

1861) di sala 1834an de artêşa bi navê Esakîrî Nizamiye²⁸ damezirandîye -ev ji leşkerên bi meaş û rêkûpêk bûn-, loma êdî Kurdên koçer mîna berê nikaribûn neheqiyê li xwecih û kesên bêhêz bikin. Mela Mehmûd jî seba berdewamkirina vê rewşê dua dike. Her wiha di dawîya temenê xwe de gava emrê wî ji 70 salî mezintir e, ji ber desttengiyê tevî kurê xwe yê 12 salî diçe paytext Stenbolê û daxwaznameyan dide da ku meaşekî bidîne. Ji naveroka nameyên wî meriv têkiliya wî ya bi dewletê re dibîne û ji bersivên nameyan jî tê dîtîn ku rêveberiya dewletê jî wî nas dike û ji bo daxwaza wî pêk bînin fermanê dide rayedarên herêma.²⁹

Ji hêla din ve hin kes jî ber vê tevgera wî û zimanê wî yê li hember dewleta Osmanî û Siltan bi kar anîye, wî rexne dîkin. Lêbelê ji bo nîrxandinên rast û bibingeh, divê şert û mercên demê rind bîn zanîn û li gor wê rexne bîn kirin da ku şaşiyên anakronîk neyên kirin.

Xebatên Mela Mehmûdê Bazîdî yên li Erziromê

Mela Mehmûdê Bazîdî di sala 1854an de tê Erziromê û piştî ku karûbarê wî bi dilê wî nameşin, dixwaze di wê heyamê de mala xwe ji wir bar bike, vegere Bazîdê. Di wê heyamê de August Jaba (1801-1894) û Bazîdî hevdu nas dîkin. Bazîdî dibe mamosteyê taybet yê Jaba. Jixwe wê heyamê Bazîdî li wir di nav gel de wekî seydayekî binavûdeng tê zanîn. Çar zimanên li herêma di rewacê de ne Kurdî, Erebi, Farisî û Tirkî di asta herî bilind de dizane. Dikare bi wan zimanan binivîse, wergerê bike û berhevkarîyê bike. Gava A. Jaba ji Mela Mehmûdê Bazîdî fêrî Kurdî dibe, berekê ve dibe çavnasê wêjeya Kurdî jî. Loma seba berhevkarîna berhemên Kurdî halanan dide Bazîdî, di hêla aboriyê de jî alîkariya wî dike û di encama vê têkiliyê de gelek berhemên ku îro bingeha klasîkên wêjeya Kurdî pêk tînin ji windabûnê xelas bûne û gihîştine navendên Kurdolojiyê. Îro kê di warê Kurdolojiyê de xebatekê bike, miheqeq dê pêrgî wan berheman bê û ji wan sûd werbigire.

Heke karê Mela Mehmûd û A. Jaba bi hevkarî kirine, xal bi xal bîn diyarkirin ev wêne derdikeve pêş:

a-Ji nû ve nivîsandin

Mela Mehmûd jî bo Jaba hinek berhemên berê yên kêm peyda dibin, ji nû ve nivîsandine. Bo nimûne rêzimana Teremaxî, alfabeya Kurdî ya zarokan Sefheyê Sibyan, Mewlûda Şerîf, gotinên pêşyan.

b-Nivîsîn

Mela Mehmûd li ser pêşniyaza Jaba hinek berhem bi xwe nivîsîne. Bo nimûne *'Adat û Rusûmatname'ê Tewayîfê Ekradiye, Çîroka Mem û Zîn, Camî'eyê Risaleyan û Hikayetan*. Bazîdî ev bi destxeta xwe wekî berhemên serbixwe nivîsîne.

c-Werger

Mela Mehmûd karê wergerê jî kiriye. Ji vê ya herî sereke wergera *Şerefnameyê* ye ku ji Farisî wergerandiye Kurmancî û navê *Tewarîxî Qedîmî Kurdistan* lê kiriye. Her wiha beşeke *Îskendernameya Nizamiyê Gencewî* ya ji 87 malikan pêk tê, wergerandiye Kurmancî. Ji bilî van, li gor gotinan *Gulistana Se'diyê Şîrazî* û 84 çîrokên Farisî jî wergerandine Kurdî.³⁰ Ji hêla din ve, dema Jaba metnek werdigerande Fransî an Rûsî, Mela Mehmûd alîkariya wî dîkir. Her wiha di karê amadekirina ferhengan de jî ev hevkarîya wan çêbûye.³¹

Berhemên Bazîdî

Di encama vê hevkarî û hevgeliyê de Mela Mehmûdê Bazîdî *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî ya binavûdeng, *Yûsif û Zuleyxaya Selîmê Silêman* (1586-?), *Leyla û Mecnûna Harîsê Bedlîsî, Şêxê Sen'anê* ya Feqîyê Teyran (1590-1660), *Bersîsê Abîd û Qewlê Hespê Reş*, ji nû ve bi çîrokî nivîsandine.³² Hevkarê wî A. Jabayê ku ji gulana sala 1848an heya sala 1866an li Erziromê konsolosiya Rûsyayê kiriye, ew berhemana derbasî alfabeya latîni kirine, wergerandine Fransî, pêşgotinek jî wan re nivîsandiye û ew ji Akademîya Zanistî ya Petersbûrgê re şandine.³³

Ji xêncî van, Mela Mehmûd li pey xwe gelek xebatên din jî hiştine û lewma îro jî Kurd minetdarê wî ne. Ya rastî Mela Mehmûd zanayekî pîralî ye û di warê ziman, zargotin, tarîx, bawerî û edebiyatê de gelek xebat kirine. Ew bi pîralibûna xwe ve derdikeve

28 Abdülkadir Özcan, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul, 1991, r. 457, 458.

29 Mehmet Gültekin, "Di arşîva Osmanî de Mela Mehmûd Bazîdî", *Nûbihar* j.130, Stenbol, 2015 r. 9, 12.

30 Bazîdî, *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye*, r. 22.

31 Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, r. 4.

32 Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, r. 342.

33 Ziya Avci, Mele Mehmûdê Bazîdî, <http://www.kovarabir.com/mele-mehmude-bazidi-1799-1867> (10.05.2013)

pêş. Loma ji bo Mela Mehmûd mirov dikare bibêje ji bo Kurdan civaknasê pêşîn e, lewra bi pirtûka xwe *'Adat û Rusûmatname'ê Tewayifê Ekradiye* ve ew vî nasnavî heq dike. Heke mirov ji aliyê teşeyê nivîsê ve binirxîne peşxannivîsê pêşîn û herwiha çîroknivîsê pêşîn e jî. Lewra bi xwe ji bûyerên dirokî çîrok pêk anîne û berhev kirine. Mesnewî wekî pexşan ji nû ve saz kirine, bo mînak *Mem û Zîn*. Dirok nasê ewil e ku bi Kurmancî *Tewarîxî Cedîdî Kurdistan* nivîsiye, û wergerê pêşîn e, wergera *Şerefnameyê Tewarî Qedîmî Kurdistan* amade kiriye. Bi kurtasî alimekî deryabîr û hezarfen e. Ji hêla din ve, ev berhemên wî ji bo gelek qadên lêkolîn û disîplînan çavkanî ne û hinek ji wan ji bo çend qadên lêkolînê dibine çavkanî. Bo mînak *Cami'eyê Risaleyan û Hikayetan* hem ji bo wêjeyê çavkanî ye û hem jî ji ber naveroka çîrokan, mijarên wê dibe çavkaniyeke dirokî, herwiha bi şîrove û tehlîlên nivîskar ji bo tesbît kirina kodên civaka Kurdan, berhemeke qîmetdar e. Heke berhemên wî bîn dabeş kirin, bi gelemperî ev sernavên sereke derdikevin pêş:

a-Dîrok: *Tewarîxî Cedîdî Kurdistan, Tewarîxî Qedîmî Kurdistan* (wergera *Şerefnameyê*).

b-Ferheng: Ferhengên din ên li gel Jaba. *Ferhengga Kurdî-Fransî* (*Dictionnaire Kurde Francais*), *Ferhengga Rûsî-Fransî-Kurdî û Kurdî-Rûsî-Fransî*, *Ferhengga Kurdî ya Devoka Hekarî-Rewendî*.

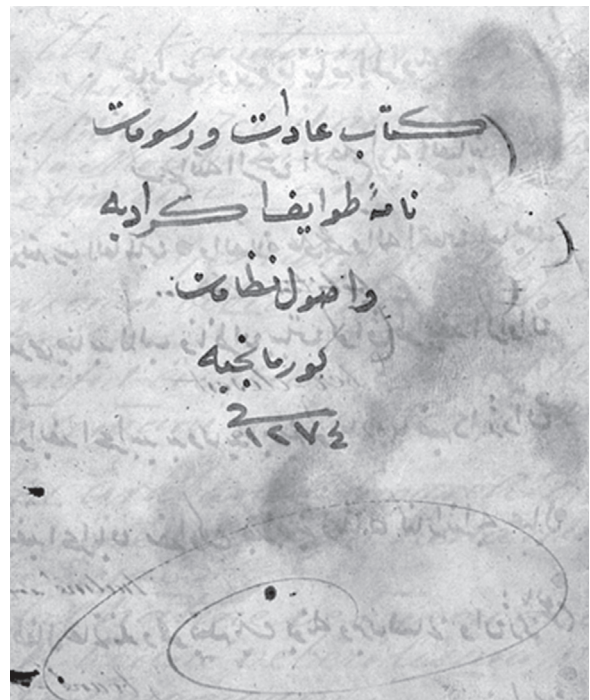
c-Rêziman: *Rêzimana Teremaxî, Rêzimana Erebi bi Zimanê Kurdî, Risaleyî Tuhfe en-Nehlan fi ez-Zimanî Kurdan*.

d-Wêje: *Çîroka Mem û Zîn, Yûsif û Zuleyxa, Çîroka Leyla û Mecnûn, Hikayeta Şêxê Sen'an, Bersisê Abid û Qewlê Hespê Reş, Kela Dimdim, Çîroka Siyamend û Şemsê, Îskendernameya Gencewî* (ji Farisî werger).

e-Folklor: Berhevoka *Şîret û Gotinên Pêşîyan*, *Berîte, Lawij û Kilamên Kurmancî*.

f-Civaknasî: *'Adat û Rusûmatname'ê Tewayifê Ekradiye, Cami'eyê Risaleyan û Hikayetan*.

Li vir divê meseleyek bê eşkere kirin. Mela Mehmûd dema li gel Jaba vî karê nivîsandin, berhev kirin, wergerandin û editoryal dike, naxwaze navê xwe yê rastî û tam li ser van xebatan binivîse. Loma li ser piraniya xebatên wî navê wî tune ye yan jî nasnavên wî hene û nasnavên Mela Mehmûd ev in: Mehmûd Efendî, Feqîr Mehmûd Efendî, Xoce Mehmûd, Hecî Mehmûd, Hacı Mehmûd û hwd.³⁴ Ev

Rûpela dawiyê ya destxeta Mela Mehmûdê Bazîdî

yeka jî dibe sedema tevliheviyan, lewra gava em qala xebatên wî û Jaba dikin, meriv ji hinek berhemên bi awayekî vebir nikare bibêje ev ji binî ve ya Bazîdî ye û eva din jî ya Jaba ye. Ji ber vê hindê hinek xebat li ser navê herduyan jî tên hesab kirin û ev jî xwe dispêre vê helwesta Mela Mehmûd.

Li gor baweriya tê qebûl kirin, Mela Mehmûd ji ber berteka gel nexwestiye navê xwe li ser van xebatan qeyd bike da ku dernekeve holê seydayekî li medreseyan muderrisî kiriye alîkariya merivekî nemislîman dike. Jixwe Jaba bi xwe jî di pêşgotina xwe ya Fransî ya ji bo *'Adat û Rusûmatname'ê Tewayifê Ekradiye* nivîsiye de egera vê helwesta Mela Mehmûd bi vê fikarê rawe dike, ji vê şûnda jî kesên wekî Musaelîyan, Rudenko û hwd. jî ev wisa qebûl kirine. Lê bi baweriya min, ev bi tena serê xwe nabe bersiva vê yekê. Lewra dema mirov bala xwe dide jiyana Mela Mehmûd, tîkiliya wî ya bi kesên biyanî re hê ji dema Bazîdî vir ve heye³⁵ û navçîtiya wî di navbera serhildêrên Kurd û dewleta Osmanî de tê dîtin ku hêzên serdest ew bi sîxurî û piştgiyariya serhildêran tewanbar kirine. Li gor vê ihtimaleke mezin Mela Mehmûd ji ber vê rewşa heyî, nexwestiye têkeve bin zext û zora dewletê. Jixwe Mela Mehmûd bi hin nasnavên din mora xwe li hinek xebatan xistiye.✶

34 Pîrbal, *Mela Mehmûdî Bayezîdî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, r. 3.

35 Gültekin, "Derheqê Mela Mehmûd de agahiyên nû", r. 5-8.